

ჯუმბერ კოკალიანი

დმანისი

2012

დამფინანსებელი
დმანისის მუნიციპალიტეტი

დაკაბადონება და ბეჭდვა:
შპს „ირიდა“

ღმანისი

ქვემო ქართლი საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი და გამორჩეული მხარეა. ქართული კულტურის აკვანი სწორედ ამ მხარეში დაირწა.

საქართველოსა და სომხეთს შორის საზღვარი მცირე კავკასიონის ქედის, ბამბაკის (იგივე ერევნის) მთებს მიუყვებოდა, რომელიც იყო მთავარი წყალგამყოფი ქედი, კერძოდ, მტკვარსა და არაქსს შორის.

ქვემო ქართლი ძირითადად ოთხი მთავარი ხეობისაგან შედგებოდა: ალგეთის, ხრამის (ქციის), მაშავერასა და დებედას ხეობებისაგან. ისტორიული ბედუკულმართობის გამო დებედას ხეობა დღეს სომხეთის შემადგენლობაშია.

ღმანისის ნაქალაქარი

ღმანისის ნაქალაქარი მდებარეობს თბილისის სამხრეთით, საქართველო - სომხეთის მთავარი გზის მე-80 კილომეტრზე ორი მდინარის - მაშავერასა და ფინეზაურის შესართავთან, მაღალ კონცხზე, რომლის სიმაღლე თითქმის 100 მეტრამდე აღწევს.

კონცხი შემდეგნაირად წარმოშობილა. დაახლოებით 2 მილიონი წლის წინ ჯავახეთში უზარმაზარი ვულკანური ამოფრქვევა მომხდარა. გავრვარებული ლავის ერთი ნაკადი მაშავერას ხეობას გამოჰყოლია და ბოლნისამდე ჩაუღწევია. აღნიშნული კონცხის ადგილას მანამდე ხეობა ყოფილა (ვიზუალურად რამდენიმე ადგილას კარგად შეიმჩნევა კონტაქტები ძველსა და ახალ გეოლოგიურ ქანებს შორის). ბაზალტურ ლავას ამოუვსია ეს ხეობა და გადაუკეტია მდინარე ფინეზაური. ნაქალაქართან არსებული სოფლის – პატარა დმანისის ადგილას ტბა წარმოშობილა. დროთა განმავლობაში მდინარეებს მაშავერასა და ფინეზაურს ჩაუჭრიათ ეს ადგილები და კონცხი წარმოშობილა.

შუა საუკუნეებში ქვეყნის მესვეურნი ქალაქის ასაგებად არჩევდნენ ისეთ ადგილს, სადაც ნაკლები დანახარჯების საფუძველზე, მტრისათვის მიუვალ, უსაფრთხო ქალაქს ააშენებდნენ. ასეთ ადგილად სწორედ აღნიშნული კონცხი შეურჩევიათ. ქალაქ დმანისს სამი მხრიდან ბუნებრივი დაცვითი სისტემა ახლავს. როგორც ადრე გვღწივნი, კონცხის სიმაღლე თითქმის 100 მეტრამდეა და მტრისათვის ძნელად მისადგომი. ერთადერთი შედარებით დაუცველი მხარე

სამხრეთიდან იყო და ქალაქის მესვეურებს აქ ციხე - ციტადელი აუგიათ ძლიერი გალავნის კედლებით, ბურჯებითა და კოშკებით. ამავე მხარეზე აუგიათ ქალაქში შესასვლელი მთავარი კარიბჭე თავისი თავდაცვითი კოშკით. ქალაქის ფართობი 13 ჰექტარია.

ნაქალაქარი ფაქტიურად მიწისქვეშაა მოქცეული. ნაქალაქარის ტერიტორიაზე ძალზე მცირე ნაწილი გაითხარა ლევან მუსხელიშვილის, ვახტანგ ჯაფარიძისა და ჯუმბერ კოპალიანის მიერ.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დმანისის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გამოვლინდა ადამიანის ცხოვრების ყველა პერიოდი. განსაკუთრებით მჭიდრო დასახლება ყოფილა აქ გვიანი ბრინჯაოს ხანაში (ძვ.წ.XV -VIII სს).

რაც შეეხება შუა საუკუნეებს, დადგინდა რომ V- VII საუკუნეებში აქ ქალაქური ტიპის დასახლება ყოფილა. სხვა მასალასთან ერთად აღმოჩენილია იმდროინდელი ბიზანტიური მონეტებიც. IX-X საუკუნეებში აუგიათ ძლიერი ქალაქი გალავნის კედლებით, თავისი თავდაცვითი სისტემით, შიდა ციხით, საბრძოლო კოშკებით, საიდუმლო გვირაბით. საცხოვრებელი, სახელოსნო, სავაჭრო და სამეურნეო ნაგებობებით, ქუჩებით. როგორც ირკვევა, ქალაქში სამსართულიანი სახლებიც ყოფილა.

თურქ-სელჯუკების მიერ XI საუკუნეში მთლიანად განადგურდა ქალაქი დმანისი და მისი ხელმეორედ აშენება მოხდა XI-XII საუკუნეებში. ქალაქის მშენებლობის პერიოდი კარგად ჩანს არა მარტო არქეოლოგიურ მასალაში, არამედ თვით გალავნისა და სხვა ნაგებობების კედლების წყობაშიც. ამ დროს უნდა აგებულიყო დღეს არსებული სიონის ტაძარიც.

XIV - XV საუკუნეების მიჯნაზე თემურ - ლენგის მრავალგზის შემოსევებმა ქალაქი ფაქტიურად მიწასთან გაასწორა. ამის შემდეგ აქ ქალაქი აღარ არსებობს. XV-XVI საუკუნეებში ქვემო ქართლისა და მათ შორის დმანისის რეგიონის პატრონები გახდნენ ბარათაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები. მათ აღადგინეს (რამდენადაც შესაძლებელი იყო) მხოლოდ დმანისის ციხე, ქალაქი კი ისევ ნანგრევებად დარჩა, თუ არ ჩავთვლით აქა - იქ მცირე რაოდენობის მოსახლეობის გაჩენას

სიონის ტაძრის ირგვლივ და ზოგიერთ სხვა ადგილასაც.

XVI-XVIII საუკუნეებში ირანელთა და ოსმალთა გამუდმებული შემოსევების შედეგად საბოლოოდ ციხეც დაეცა, განადგურდა და მოსახლეობისაგან აქაურობა დაიცალა. XVIII საუკუნის ბოლოს აქ სიცოცხლე შეწყდა. ასე და ამგვარად ოდესღაც ძლიერი ქართული ქალაქი დმანისი ნაქალაქარად იქცა. მომდევნო ხანაში ამ ტერიტორიაზე ცხოვრება არ აღდგენილა, ე.ი. შემდეგდროინდელ მშენებლობებს აქ ადგილი არ ჰქონია, როგორც ეს მოხდა თბილისში, რუსთავში და სხვაგან. აქედან გამომდინარე, დმანისის ნაქალაქარი მეცნიერ - არქეოლოგებამდე ხელშეუხებელი, შეურყვნელი სახით მოვიდა. ამიტომაც დმანისის ნაქალაქარი შუა საუკუნეების ქართული ქალაქის სრულყოფილი შესწავლისათვის უნიკალური ძეგლი. ალბათ ამან განაპირობა რომ აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა რუსთაველის დროინდელ ქართულ ქალაქებს შორის (ასეთები საქართველოში არაერთია) მეცნიერული შესწავლისათვის სწორედ დმანისი შეარჩია. XX საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოს მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება 1937 წელს ჩვენს ქვეყანაში მაღალ დონეზე აღნიშნულიყო შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლისთავი. შეიქმნა კომისია, რომელმაც დაადგინა თბილისში, სახელმწიფო მუზეუმში მოეწყოთ დიდი გამოფენა სახელწოდებით „რუსთაველის დროინდელი საქართველო“. ამ გამოფენის მოწყობა მთავრობამ აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილს დაავალა. ივანე ჯავახიშვილის აზრით, სხვასთან ერთად გამოფენაზე უნდა წარმოეჩინათ რუსთაველის დროინდელი ქართული ქალაქი, მან დმანისი შეარჩია. მისი ინიციატივით 1936 წელს შეიქმნა დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელსაც სათავეში ჩაუყენა თავისი მოწაფე, გერმანიაში სწავლა-განათლება მიღებული, ნიჭიერი ისტორიკოს - არქეოლოგი ლევან მუსხელიშვილი.

ლევან მუსხელიშვილმა 1936-1937 წლებში ფართო მასშტაბის სამუშაოები (არქეოლოგიური გათხრები, დაზვერვები, ნერილობითი წყაროების მოძიება-დამუშავება და სხვა) ჩაატარა და აღნიშნულ გამოფენაზე დმანისი სრულყოფილად იქნა წარმოდგენილი. ამის შემდეგ აქ არქეოლოგიური გათხრე

ბი შეწყდა და იგი 23 წლის შემდეგ, 1960 წელს აღადგინა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორის მოადგილემ ვახტანგ ჯაფარიძემ (იგი 1936 - 1937 წლებში სხვებთან ერთად მონაწილეობდა დმანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში).

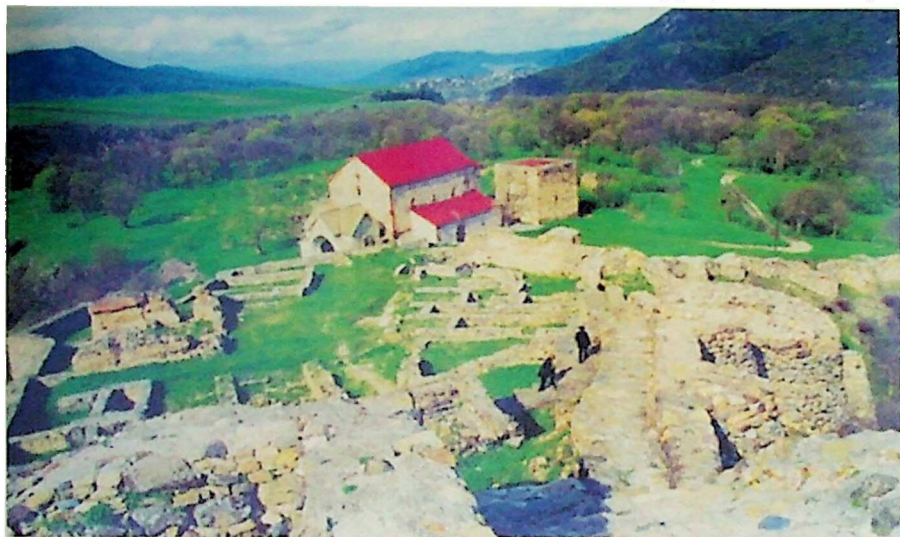
ვახტანგ ჯაფარიძე 1992 წლამდე ხელმძღვანელობდა დმანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციას. მეცნიერმა დიდი წვლილი შეიტანა დმანისის და საერთოდ, ამ რეგიონის წარსულის კვლევაში. მისი გარდაცვალების (გარდაიცვალა 83 წლის ასაკში) შემდეგ 1993 - 2006 წლებში დმანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა ჯუმბერ კოპალიანი (იგი ვახტანგ ჯაფარიძის მოადგილე იყო 1980-1992 წლებში). 2007 წლიდან დღემდე ამ ექსპედიციას ხელმძღვანელობს საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გენერალური დირექტორი და-

ვით ლორთქიფანიძე.

დმანისის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის პარალელურად 80-იანი წლებიდან ინტენსიურად მუშაობდა მეორე - მაშავერას ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიცია გამოცდილი არქეოლოგის კახა კახიანის ხელმძღვანელობით. ამ ექსპედიციამ დმანისის რე-

გიონში არაერთი არქეოლოგიური ძეგლი გათხარა (წინა ქრისტიანული ხანის), რომლის შედეგად აღმოჩენილი იქნა მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა, რომელიც ამშვენებს დმანისის კულტურის ცენტრში მოწყო-

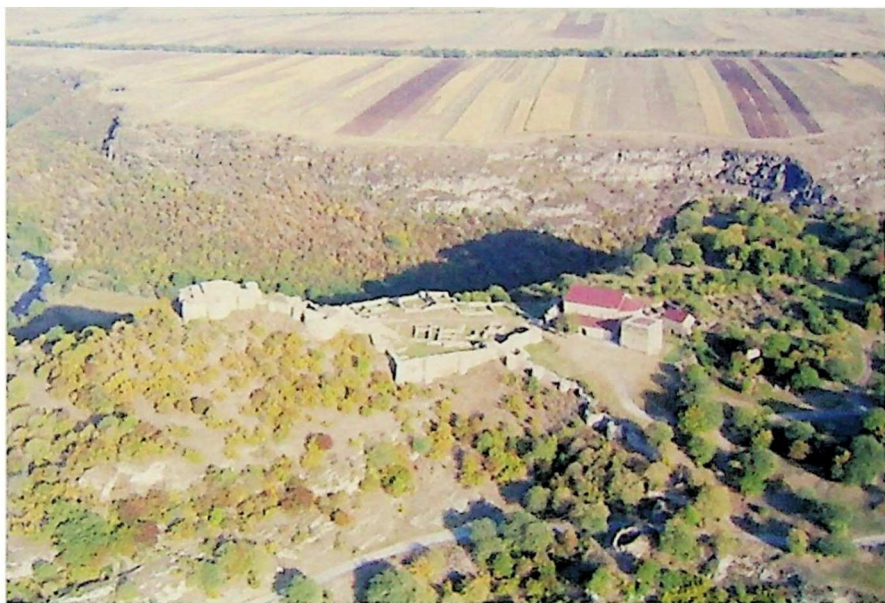

ბილ საექსპოზიციო დარბაზს.

გამოფენაზე წარმოდგენილია დმანისის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი პირველყოფილი ადამიანის დროინდელი მასალა (არქეოლოგიური, პალეონტოლოგიური და ანთროპოლოგიური), ადრე, შუა და გვიანი ბრინჯაოს, ანტიკური და შუა საუკუნეების მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა. არქეოლოგიური მონაპოვრის მიხედვით დასტურდება, რომ დმანისს მჭიდრო სავაჭრო ურთიერთობები ჰქონია სხვადასხვა ქვეყნის ქალაქებთან. აღმოჩენილია სხვადასხვა ჭურჭელი და სხვა მასალა როგორც მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან შემოტანილი, ასევე ევროპიდან და ისეთი შორეული ქვეყნიდანაც კი, როგორიც ჩინეთია. ასევე აღმოჩენილია დიდი რაოდენობით ადგილობრივი ნაწარმი. XIII საუკუნე ქალაქ დმანისის აყვავების ხანად ითვლება. ამ დროს აქ იჭრებოდა ქართული ფულიც.

შიდაციხე

დმანისის ნაქალაქარის ერთ-ერთ უმთავრეს ელემენტს შეადგენს შიდა ციხე, რომელიც მთლიანად გაითხარა ჯუშბერ კოპალიანის მიერ. ციხის საერთო ფართობია – 3250 კვ.მ. იგი მდებარეობს ქალაქის სამხრეთ - დასავლეთ ნაწილში, ყველაზე ამაღლებულ ადგილას. ციხე მოქცეულია ქალაქის საერთო გალავნის შიგნით, ამიტომ მას შიდა ციხეს ვუწოდებთ. შუა საუკუნეებში ცნობილია ზოგიერთი ქალაქი (მაგალითად, რუსთავი), რომლის ციხე ქალაქისაგან განცალკევებული იყო.

დმანისის ციხე ქალაქის ძირითადი ნაწილისაგან სპეციალურად აგებული გალავნის კედლით იყო გამოყოფილი. შიდა ციხეში ცხოვრობდა ქალაქის თავი, წარჩინებულები.

ციხეს ძლიერი ბურჯები, საბრძოლო კოშკები და ბაქნები ჰქონია. ციხის ტერიტორიაზე გამოვლინდა ქალაქის თავის სასახლე საკუთარი აბანოთი. შიდა ციხეში გამოვლინდა არაერთი საცხოვრებელი სახლი და სამეურნეო ნაგებობა, მათ

შორის მარნები, პურის საცხობი 15 თონით – სახაბაზო და სხვა. თავდაპირველი, IX- X საუკუნეებში აშენებული ნაგებობები ნაგებია მხოლოდ ქვიშაქვით დულაბზე, ხოლო ქალაქის მეორედ აშენების დროს (XI-XII საუკუნეებში) სამშენებლო მასალად უკვე გამოყენებულია ძირითადად ბაზალტი.

ციხის ტერიტორიაზე ნაგებობები კრამიტით (ბრტყელი და ლარიანი) ყოფილა გადახურული, ხოლო იატაკი ბრტყელი აგურითაა დაგებული.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ციხის ტერიტორიაზე მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა აღმოჩნდა.

საიდუმლო გვირაბი

შუა საუკუნეების ქალაქებისა და ციხეების უმრავლესობას ყოველთვის ჰქონდათ საიდუმლო გასასვლელი. იგი, ძირითადად გამოიყენებოდა მტრისგან ქალაქის ალყის დროს. ასეთივე საიდუმლო გვირაბი ჰქონდა ქალაქ დმანისსაც. საიდუმლო გვირაბი ქალაქის ჩრდილო-დასავლეთის მხარეზე აუგიათ.

იგი იწყება ქალაქის ზედა ნაწილიდან და ჩადის უშუალოდ მდინარე მაშავერამდე. გვირაბის სიგრძეა 200 მ. სიმაღლე და

სიგანე 2,10 მ. გვირაბი ნაგებია ქვიშაქვითა და ბაზალტით დულაბზე. საიდუმლო გვირაბი ისეა აგებული, რომ მტრისთვის შეუმჩნეველია. გვირაბის ქვედა ნაწილი გადახურულია ქვით. ხოლო ზედა ნაწილი, უშუალოდ ქალაქთან შეერთებული, ღია ფორმისაა. იმ მონაკვეთში, სადაც ჩასასვლელი მკვეთრად დახრილია, ქვის საფეხურები გაუკეთებიათ. გვირაბის შიდა განათებისათვის გაუკეთებიათ სათანადო სარკმელები.

მტრის შემოსევისა და ალყის დროს (მტერი მხოლოდ სამხრეთის მხრიდან მოადგებოდა ხოლმე ქალაქს), ქალაქის წყლით მომარაგება ამ გვირაბით ხდებოდა. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ მტრის მიერ ქალაქის ალების საშიშროება შეიქმნებოდა, ქალაქის მესვეურებს მოსახლეობა ამ გვირაბით გაჰყავდათ. გვირაბი მაღალ საინჟინრო დონეზეა აგებული.

სიონის ტაძარი

შუა საუკუნეების ქალაქ დმანისისათვის ერთ-ერთი მთავარ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა სასულიერო, საეპისკოპოსო ცენტრი – ღვთისმშობლის სახელობის სიონის ტაძარი. იგი სამნავიან ბაზილიკას წარმოადგენს. წერილობითი წყაროების მიხედვით V-VI საუკუნეებში დმანისში ყოფილა საეპისკოპოსო ტაძარი, მაგრამ დღემდე არ ვიცით, სად იყო იგი.

ამჟამინდელი ტაძრის ძირითადი ნაგებობა აშენებული უნდა იყოს XI–XII საუკუნეებში, ქალაქის ხელმეორედ აშენების პერიოდში. ეკლესიის აგების თარიღთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრება არსებობდა. ამიტომ დმანისის ეპისკოპოსის მეუფე ზენონის ხელშეწყობით ჯუმბერ კოპალიანმა 2006 წელს არქეოლოგიური გათხრები ჩაატარა ტაძრის ინტერიერში, რის შედეგად დადგინდა, რომ XI საუკუნემდე აქ ეკლესია არ არსებობდა. იატაკის ქვეშ გამოვლინდა IX–X საუკუნეების საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები თანადროული არქეოლოგიური მასალით.

XIII საუკუნეში მთავარი ტაძრისათვის დასავლეთის მხარეზე მიუშენებიათ კარიბჭე, რომელიც შემკულია მრავალფეროვანი ორნამენტებით. ამ პერიოდში მოუხატავთ თვით ტაძარი. სპეციალისტების მიერ აღიარებულია, რომ ტაძრის მოხატულობა ძალზე მაღალ დონეზეა შესრულებული. კარიბჭის ჩრდილოეთ ფასადზე არის ძალზე საინტერესო ჩუქურთმა, სადაც ორი სცენაა წარმოდგენილი. ერთშია – არწივი როგორ მოიპოვებს ნადავლს, ხოლო მეორეში – არწივი როგორ აჭმევს თავის ბარცყს, მართვის საკვებს.

კარიბჭის სამხრეთ ფასადზე კედელში ჩასმულია ჯვრიანი ქვა, რომელიც ვილაცას საგანგებოდ ჩაუსვამს. როგორც ჩანს ეს მოხდა XX საუკუნეში, როცა კარიბჭის სახურავი (ქვის ლორწინები) აღუდგენიათ, ამ ჯვრიანი ქვის ჩასმა ეკლესიის კედელში არ შეიძლებოდა. ჯვრიანი ქვა – ხაჩკარი (სომხურად ხაჩ-ქვა, კარ-ჯვარი) გამოიყენებოდა მხოლოდ საფლავის ქვად. სხვა დანიშნულება მას არ ჰქონდა. ამაზე მიუთითებს თვით ხაჩკარზე გაკეთებული სომხური წარწერაც. ვფიქრობ, ეს ქმედება შეიძლება ქართული ეკლესიის ხელყოფად ჩაით-

ვალოს, თუმცა, შესაძლებელია იგი შეუგნებლადაც მოხდა.

კარიბჭის დასავლეთ ფასადზე ვრცელი ქართული ასომთავრული წარწერაა, რომელიც XIII საუკუნის 10-იან წლებით თარიღდება. ამ წარწერაში მოხსენიებულია საქართველოს მეფე ლაშა-გიორგი და კარიბჭის ამშენებელი ეპისკოპოსი თევდოსი კალნაპეტის ძე. ამ წარწერაში ძალზე საინტერესო ცნობაა დაცული. კერძოდ, ეპისკოპოსი ახლადდაქორწინებულებს ათავისუფლებს საეკლესიო გადასახადისაგან. ასეთ ღონისძიებას მიმართავს ეპისკოპოსი მაშინ, როცა დმანისის რეგიონი ქართული მოსახლეობით მჭიდროდ იყო დასახლებული, ე.ი. დემოგრაფიული პრობლემა არ არსებობდა. ეპისკოპოსის მცდელობა მიუთითებს ქართული მოსახლეობის კიდევ უფრო გამრავლებას თუ არა, არსებული რაოდენობის შენარჩუნებას მაინც.

დმანისის სიონთან დგას სამრეკლოს დიდი შენობა, თუმცა ზედა ნაწილი (უშუალოდ ზარების ჩამოსაკიდი ადგილი) მოცილებული აქვს. აქვეა XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზე აშენებული წმინდა მარინეს სახელობის პატარა ეკლესიაც.

სიონის ტაძარში XIII საუკუნეში ყოფილა დასვენებული ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც “ქართლის ცხოვრების” მიხედვით მოხსენიებულია როგორც “სასწაულმოქმედი ხატი”. ასეთი ცნობის საფუძველზე დმანისის ამჟამინდელი ეპისკოპოსის, მეუფე ზენონის ინიციატივით და სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, მცხეთა-თბილისის მთავარეპისკოპოსის, ცხუმ-აფხაზეთისა და ბიჭვინთის მიტროპოლიტის ილია II ლოცვაკურთხევით აღდგენილი იქნა ეს ხატი და იგი დაბრძანებულია დმანისის სიონის ტაძარში. ტაძარი კი 1987 წლიდან ამოქმედდა.

თემურ ლენგის მიერ ქალაქის განადგურების შემდეგ საეპისკოპოსო ტაძარი თავის ფუნქციას ვეღარ ასრულებს და იგი წერილობითი წყაროების მიხედვით (ციხის გათხრების დროს აღმოჩენილ მარანში ერთ-ერთი ქვევრის პირზე გაკეთებულ წარწერაში) XVI-XVII საუკუნეებში მოხსენიებულია როგორც “სოფლის ეკლესია”, ხოლო XIX-XX საუკუნეებში ეს ეკლესია ცხვრის სადგომად ყოფილა გამოყენებული.

1981 წლიდან ამ ეკლესიაში დაიწყო საკონსერვაციო სამუშაო.

აოების ჩატარება, ჩამოიკიდა კარები, სარკმელებში მინები ჩაისვა და, როგორც ზემოთ ავლნიშნეთ, ეკლესია მოქმედი გახდა, ხოლო 2004 წელს აღდგენილი იქნა დმანისის ეპარქია და დმანისის სიონმა საკათედრო ტაძრის ფუნქცია დაიბრუნა.

ისტორიული გზები

დმანისის ძლიერ და მდიდარ ქალაქად ჩამოყალიბებას ხელი შეუწყო აქ გამავალმა საერთაშორისო სავაჭრო გზებმა. ქალაქში სამი მთავარი გზა შემოდიოდა, შემორჩენილია ამ გზებისა და საბაჟოების ნაშთები.

ერთი მთავარი გზა შემოდიოდა აღმოსავლეთიდან. კერძოდ, ისტორიული “აბრეშუმის” გზის ერთ-ერთი მთავარი განშტოება მოემართებოდა დმანისისაკენ. წითელი ხიდიდან გზა მოუყვებოდა მდინარე ხრამისა და მაშავერას მარჯვენა სანაპიროს. იგი გამოივლიდა გაგის ციხეს (სადახლოსთან ახლოს), შულავერს, ჭაპალას ციხეს, ბოლნისს (ქვემო ბოლნისი), კაზრეთს, სოფლებს - ბალიჭს და მაშავერას და შემოდიოდა ქ. დმანისში. უფრო სწორად, ამ გზით შემოსული ქარავანი ჩერდებოდა დღევანდელი სოფ. პატარა დმანისის ტერიტორიაზე. სოფ. მაშავერადან პატარა დმანისამდე კარგად არის შემორჩენილი აღნიშნული ისტორიული საქარავნო გზა. აქაურმა მოსახლეობამ მას აქლემის გზა დაარქვა.

მეორე მთავარი გზა დმანისში მოდიოდა წინა აზიიდან, ირანიდან, გამოივლიდა სომხეთის ტერიტორიას, შემოდიოდა საქართველოში, დებედას ხეობაში, გამოივლიდა ლორეს ციხეს, შემდეგ ეს გზა გადმოდიოდა ლოქის მთაზე და მდინარე ფინეზაურის მარჯვენა სანაპიროზე ნასოფლარი პანტიანით (სადაც საბაჟოს ნაშთებია შემორჩენილი) შემოდიოდა ქალაქ დმანისში. ეს ქარავანიც ჩერდებოდა სოფელ პატარა დმანისის ტერიტორიაზე.

მესამე მთავარი გზა იწყებოდა მახლობელი აღმოსავლეთიდან და ევროპიდან, ბიზანტიის (შემდეგ თურქეთის) გავლით საქართველოში (ჯავახეთში) და იქიდან მოემართებოდა ქალაქ დმანისისაკენ. ჯავახეთიდან ეს მთავარი გზა შედიოდა

მაშვერას ხეობაში და შედიოდა ქალაქში. ამ გზით შემოსული ქარავანიც სოფ. პატარა დმანისის ტერიტორიაზე ჩერდებოდა.

სხვათაშორის, ჯავახეთიდან მომავალი გზა რომ ძალზე მნიშვნელოვან საერთაშორისო გზად არის წარმოდგენილი, მიუთითებს წერილობით წყაროებში მოხსენიებული ფუნდუკები და ქარვასლა (გომარეთის მიმდებარე ტერიტორია).

დმანისში სამი მთავარი გზით შემოსული სავაჭრო ქარავნები თუ სხვა მგზავრები, ჩერდებოდნენ დმანისის ნაქალაქართან მდებარე სოფ. პატარა დმანისის ტერიტორიაზე. აქ მათთვის მდინარე ფინეზაურის უშუალოდ მარჯვენა ნაპირზე სპეციალურად იყო მოწყობილი მაღალ დონეზე აბანოთა მთელი კომპლექსი (დღემდე შემორჩენილია სამი დიდი აბანოს ნაშთები). რაც შეეხება თბილისიდან დმანისამდე მომავალ გზას, თბილისიდან ქვემო ქართლისაკენ მთავარი გზა პირველ რიგში ადიოდა ტაბახმელა-კოჯორში, კოჯრიდან გზები იყოფოდა, ერთი მიდიოდა მანგლისისაკენ, მეორე ვაშლოვანისაკენ. აქედან გზები ისევ იყოფოდა. ერთი გზა ლომთა გორის, ნახიდურის, რატევის გავლით, შედიოდა ქვეშის ციხეში, აქედან აბულბუქის, სოფელი დიდი დმანისის გავლით და ღრმა ხევისთავით ჩადიოდა მაშვერას ხეობაში, სადაც უერთდებოდა ჯავახეთიდან მომავალ მთავარ გზას.

ვაშლოვანიდან ერთი მთავარი გზა მიემართებოდა ასურეთ-ენაგეთ-ფარცხის-სამება-ზოვრეთ-დაღეთის გავლით და შედიოდა ქართლის ერთ-ერთ მთავარ პოლიტიკურ ცენტრში, ქალაქ სამშვილდეში, აქედან გზები იყოფოდა. ერთი გზა მიდიოდა ქვეშის ციხისაკენ. ერთ-ერთი გზა შედიოდა ზურტაკეთის (დღევანდელი ყარაბულახის) ხეობაში და უერთდებოდა ჯავახეთიდან დმანისისაკენ მომავალ მთავარ გზას.

კალეოლითი

„საუკუნის აღმოჩენა“ – ასე შეიძლება შევაფასოთ დმანისის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე 1983 წელს გამოვლენილი პა-

ლეოლითური (ძველი ქვის ხანა) ძეგლი და 1991 წლის 24 სექტემბერს აღმოჩენილი თვით უძველესი ადამიანის ნაშთი (ადამიანის ქვედა ყბა თექვსმეტი კბილით).

დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის (ვახტანგ ჯაფარიძე, ჯუმბერ კოპალიანი, ნუგზარ მგელაძე) მიერ 1983 წელს ნაქალაქარის ცენტრალურ ნაწილში (III უბანი) შუა საუკუნეების ნაგებობების ქვეშ დაღეძილ თიხის მოყვითალო ფერის ფენებში უძველესი ცხოველების ძვლებთან ერთად აღმოჩნდა ქვის იარაღებიც. ჯერ კიდევ 60-იან წლებში უძველესი ცხოველის (მარტორქა) ამ ადგილას აღმოჩენა დაადასტურა ცნობილმა პალეონტოლოგმა პროფესორმა აბესალომ ვეკუამ. დადგინდა, რომ უძველეს ქვის ხანაში ამ ტერიტორიაზე ბინადრობდა პირველყოფილი ადამიანი. ამ აღმოჩენის შემდეგ დაიწყო ფართო მასშტაბის არქეოლოგიური სამუშაოები, წლების მანძილზე ითხრებოდა ეს ძეგლი, რის შედეგადაც აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით უძველესი ცხოველების (სპილო, ჟირაფი, მარტორქა, ხმალკბილა ვეფხვი, დათვი, მგელი, გიგანტური სირაქლემა და სხვა) უძველესი ადამიანის ძვლები (ოთხი თავის ქალა, ქვედა ყბები, ზედა და ქვედა კიდურები, ჩონჩხის 60-მდე სხვადასხვა ნაწილი) და ქვის იარაღები.

მეცნიერების მიერ საბოლოოდ დამტკიცდა, რომ დმანისელი ადამიანი – HOMO ERECTUS-ი (ორ ფეხზე, გამართულად, მოსიარულე პირველი ადამიანი) თარიღდება 1,8-1,7 მილიონი წლით და იგი ევრაზიაში ყველაზე უძველესია. აქედან გამომდინარე, როგორც ზემოთ ავლნიშნეთ, მსოფლიოში იგი ერთ-ერთ უდიდეს აღმოჩენად ჩაითვალა XX საუკუნეში. მაგრამ არაერთი ცნობილი მეცნიერი მსოფლიოში არ აღიარებდა დმანისელი ჰომინიდის ასეთ დათარიღებას. არ სჯეროდათ, რომ დმანისში აღმოჩენილი პირველყოფილი ადამიანი აქ მილიონ წელზე ადრე ბინადრობდა. ამიტომ გადაწყვიტეთ ჩაგვეტარებინა საერთაშორისო სიმპოზიუმი ამ „ქეჭვიანი“ მკვლევარების მონაწილეობით.

1998 წლის 13-16 სექტემბერს დმანისში ჩატარდა პირველი საერთაშორისო სიმპოზიუმი თემაზე – „პირველყოფილი ადამიანი ევროპის კარიბჭესთან“. მასში მონაწილეობდა 15 ქვეყნის 27 ცნობილი მეცნიერი. მათ დაათვალიერეს დმანისის

ნაქალაქარზე გამოვლენილი პალეოლითური ძეგლი, აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური (ქვის იარაღები) პალეონტოლოგიური (უძველესი, დღეისათვის გადაშენებული ცხოველების ძვლები) და ანთროპოლოგიური (ადამიანის ნაშთები) მასალა. მოისმინეს ქართველი მეცნიერების მოხსენებები და ერთხმად დაუჭირეს მხარი ქართველ მეცნიერებს აღნიშნული ძეგლის დათარიღებაში. მეცნიერებმა აქვე გამოთქვეს მოსაზრება, რომ უძველესი ადამიანის წარმოშობის, მისი ჩამოყალიბებისა და განსახლების კვლევის სფეროში დმანისი მსოფლიოს ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი გახდა.

ამ ძეგლის შესწავლის პროცესში ქართველებთან ერთად ჩართულია მსოფლიოს არაერთი მეცნიერი. გათხრებში კვალიფიკაციას იმაღლებენ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის სასწავლო ცენტრების სტუდენტები და ასპირანტები. ამ აღმოჩენების პოპულარიზაციისა და დმანისის საერთაშორისო სამეცნიერო და სასწავლო ცენტრად გადაქცევის საქმეში უდიდესი წვლილი მიუძღვის დმანისის ექსპედიციის ამჟამინდელ ხელმძღვანელს დავით ლორთქიფანიძეს.

1999 წელს აღმოჩნდა ადამიანის ორი თავის ქალა. ისინი ქალისა და მამაკაცისაა. აქედან გამომდინარე გადანყდა მათვის ქართული სახელები ზეზვა და მზია დაერქმიათ.

დმანისის მოსახლეობა

მეცნიერების მიერ დამტკიცებულია, რომ ქართველი ტომები უძველესი დროიდან ცხოვრობდნენ ამ მიწაზე. განსაკუთრებით მჭიდრო დასახლება ყოფილა დმანისის რეგიონში ბრინჯაოს ხანაში (II-I ათასწლეულებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე). ამაზე მეტყველებს არქეოლოგიური თუ სხვა მასალა, რომელიც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად იქნა აღმოჩენილი.

ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების პერიოდში (VI-IV საუკუნეებში ჩვ. წელთაღრიცხვამდე) უფრო დიდი ყურადღება ექცეოდა სამხრეთი საქართველოს ამ რეგიონს. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ დმანისის რეგიონში (IV-V საუკუნეები), მთავარი არქეოლოგიური ძეგლების (ქვა-ჯვრები, სტელები, ეკლესიები, მათ შორის ქართული წარწერები და სხვა) აღმოჩენა მიუთითებს იმაზე, რომ ეს რეგიონი მხოლოდ ქართული მოსახლეობითაა დასახლებული. გარკვეულ პერიოდში (ძვ. წელთაღრიცხვით II-I საუკუნეებში ქვემო ქართლი და მათ შორის დმანისიც გაძლიერებული სომხეთის სახელმწიფოს (ტიგრან II) ბატონობის ქვეშ მოექცა, მაგრამ ამას არ

გამოუწვევია არაქართული მოსახლეობის ჩამოსახლება ამ მხარეში. ქართველი და უცხოელი მეცნიერების მიერ დამტკიცებულია, რომ ეს რეგიონი უძველესი დროიდან ყოველთვის ქართული პროვინცია იყო.

XV საუკუნემდე არაქართული მოსახლეობა დმანისის რეგიონში არ ცხოვრობს, თუ არ ჩავთვლით ქალაქ დმანისს, სადაც ქართველებთან ერთად მცირე რაოდენობით ცხოვრობენ სომხები (ვაჭარ-ხელოსნები), არაბები და სხვ.

შუა საუკუნეებში ქალაქ დმანისში სხვადასხვა დროს არაერთი უცხოელი დამპყრობელი – არაბები, თურქ-სელჯუკები, მონღოლები, ირანელები, თურქები ბატონობდნენ, ზოგიერთი მათგანი დიდი ხნითაც. მათი აქ ბატონობის დროს გარკვეული რაოდენობის ხალხი თავისი ქვეყნიდანაც მოჰყავდათ და აქ ცხოვრობდნენ, სამოქალაქო ცხოვრება ქართული იყო. ამის დასტურია ის არქეოლოგიური მასალა (ქართული წარწერები ნაგებობებზე, ქვევრებზე, ქვებზე, კერამიკულ ჭურჭელზე და სხვ.), რომელიც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა დმანისის ნაქალაქარზე.

მტერმა და აქ მცხოვრებმა არაქართულმა მოსახლეობამ თავისი კვალი დატოვა. ნაქალაქარზე და მისი გარეუბნის სამაროვანზე გვაქვს მეჩეთი, მედრესე, სამარხები არაბული და სომხური წარწერებით და სხვ., მაგრამ საფლავის ქვები – მემორიალური ძეგლებია.

თემურ - ლენგის მრავალგზის შემოსევების შედეგად განადგურდა აღმოსავლეთი საქართველო და მათ შორის დმანისის რეგიონი. ქალაქი დმანისი მთლიანად განადგურდა და იგი ამის შემდეგ, როგორც ქალაქი, აღარ ფუნქციონირებს. ალექსანდრე I-ის მეფობის ხანაში (1412-1441წწ.) ეს მხარე აღორძინებას განიცდის, მაგრამ მაჰმადიანთა მხრიდან ძალზე შევიწროვებული სომხების ტალღა საქართველოსკენ დაიძრა. ამ ხანაში დმანისის რეგიონში გარკვეული რაოდენობა სომხებისა შემოვიდა და ისინი საქართველომ შეიფარა.

XVI–XVIII საუკუნეებში ირანელთა და ოსმალთა ხშირმა შემოსევებმა მთლიანად გაანადგურა ეს მხარე და XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში დმანისის რეგიონი მოსახლეობისაგან მთლიანად დაიცალა. ძირითადი ნაწილი ქართველებისა წარმოე-

ბულ ბრძოლებს შეეწირა, ვინც გადარჩა, მათ საქართველოს სხვადასხვა მხარეს შეაფარეს თავი.

XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველო რუსეთმა დაიპყრო. რუსეთის ადმინისტრაციამ გადაწყვიტა დაცარიელებული დმანისის რეგიონში მოსახლეობის დასახლება. ამ დროს დმანისიდან წასული მოსახლეობის ნაწილი ბრუნდება. მათ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან (მესხეთი, იმერეთი, შიდა ქართლი და სხვ.) შეუერთდა ქართველობა. ამასთან ერთად რუსეთის ხელისუფლებამ XIX საუკუნეში ამ მხარეში დიდი რაოდენობით ჩამოასახლა არაქართული მოსახლეობაც. ყველაზე დიდი რაოდენობით დღეს დმანისში ცხოვრობს აზერბაიჯანული მოსახლეობა. როდის შემოდის ეს ხალხი დმანისში? ისტორიული წყაროების მიხედვით პირველი მცირე ჯგუფები თურქმანული ტომებისა ფინეზაურის ხეობაში XVIII საუკუნეში ჩნდებიან. საერთოდ, თურქმანული ტომები ირანის ტერიტორიაზე შუა აზიიდან XI საუკუნეში გადავიდნენ, რომლებიც მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. XVII საუკუნეში ირანის მბრძანებელმა შაჰ-აბას I-მა ქართველები გადაასახლა ირანში ქართლიდან და კახეთიდან, ხოლო მათ ნაცვლად საქართველოში შემოასახლა ზემოთ დასახლებული თურქმანული ტომები. მათი დიდი დასახლებები შეიქმნა გარდაბნის, მარნეულისა და ბოლნისის ტერიტორიაზე, დმანისში კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XVIII საუკუნის ბოლოს ორი მცირე ჯგუფი შემოვიდა ფინეზაურის ხეობაში, კერძოდ, ამამლოს ტერიტორიაზე. ზაფხულის პერიოდში გარდაბნიდან, მარნეულიდან, ბოლნისიდან, ამ თურქმანებს პირუტყვი დმანისის მთებში ამოჰყავდათ და XIX საუკუნის I ნახევარში ზოგიერთი მათგანი აქ რჩებოდა. ასე გაჩნდა მათი პატარ-პატარა დასახლებები დმანისის რეგიონში. რუსეთის ადმინისტრაციამ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში დამატებით ჩამოასახლა თურქმანული მოსახლეობა აქ ყაზახის (დღევანდელი აზერბაიჯანი) რაიონიდან. შემდეგ კი, როგორც ყველასთვისაა ცნობილი, დასახლებული თურქმანული მოსახლეობა საბჭოთა პერიოდში, XX საუკუნის 30-იან წლებში აზერბაიჯანელებად ჩაწერეს. ამასთან ერთად რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოში და მათ შორის დმანისში ჩამოასახლა რუსები, გერმანელები, ბერძნები და სხვ.

XIX საუკუნის I ნახევარში რუსეთის ცენტრალურ რეგიონებში ინტენსიურად გავრცელდა სხვადასხვა სექტები (დუხაბორები, მაღაკნები და სხვა). ამან საშიშროება შეუქმნა მართმადიდებელ რუსულ ხელისუფლებას, ამიტომ მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება ან დაებრუნებინათ ეს მოსახლეობა ისევ მართმადიდებელ რწმენაზე, ან გადაესახლებინათ ისინი იმპერიის გარეუბნებში. რწმენა უფრო ძლიერი აღმოჩნდა და რუსეთის მთავრობამ დიდი რაოდენობით რუსი დუხაბორები და მაღაკნები საქართველოში ჩამოასახლა. რუსული მოსახლეობის ერთი ნაწილი დაასახლეს დმანისშიც.

XIX საუკუნის I ნახევარში რუსეთის მთავრობამ საქართველოში გერმანელებიც ჩამოასახლა. ძირითადად გერმანელები დასახლდნენ ბოლნისის ტერიტორიაზე, ხოლო მოგვიანებით მათი ერთი ნაწილი დმანისშიც გადმოსახლდა და აქ ორი დასახლებული პუნქტი შექმნეს - ვალდჰეიმი და მთისძირი. 1941 წელს ისინი შუა აზიაში გაასახლეს და მათ ადგილას აზერბაიჯანელები დასახლდნენ.

დმანისის რეგიონში ჩამოასახლეს ბერძნებიც (ბერძნულენოვანი და თურქულენოვანი). რუსეთ - თურქეთის ომის შემდეგ XIX საუკუნის 30 - იან წლებში, თურქეთის ტერიტორიიდან რუსეთის მთავრობამ საქართველოში დიდი რაოდენობით ჩამოასახლა ბერძნები და სომხები. სომხები ჯავახეთში დაასახლა, ხოლო ბერძნები უმთავრესად ქვემო ქართლში. დმანისის რეგიონში, ძირითადად, სამი დიდი დასახლება შეიქმნა. მათგან დმანისის მუნიციპალიტეტის დღევანდელი ველისპირის, განახლებასა და სარკინეთის ტერიტორიაზე. ამათგან დიდი ნაწილი თურქულენოვანი ბერძნები (ისინი თავიანთ თავს ურუმებს უწოდებდნენ). მეცნიერების მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს ურუმები თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ძველქართული ტომების (მათ შორის ლაზების) შთამომავლობა უნდა იყოს. ამას გარდა დმანისის რეგიონში (საკირე, გორა, ქარიანი) ცხოვრობდნენ ბერძნები, რომლებიც ბერძნულ ენაზე მეტყველებდნენ. ისინი აქ მოხვდნენ არა რუსების ადმინისტრაციის წყალობით, არამედ ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში, ქართლ - კახეთის მეფის, ერეკლე II-ის ინიციატივით. კერძოდ, ეს ბერძნები ქართლ - კახეთის მეფემ დაას-

ახლა ალავერდის მიდამოებში. მათ აღადგინეს და მოაწყვეს სპილენძის ძველი სარეწები, ახტალაში ამუშავებდნენ ვერცხლის მადანს. მათ ააშენეს სპილენძის სადნობი ქარხანაც, ხოლო ახტალაში – ზარაფხანა. ამ ბერძნების ერთი ნაწილი ჩამოსახლდა დმანისში და ზემოთ დასახელებულ გორაში, საკირესა და ქარიანში დამკვიდრდნენ.

ამჟამინდელი დმანისის მუნიციპალიტეტის ფართობია – 1200 კვ. კმ, მოსახლეობის რაოდენობა – 30 ათასი.

დმანისის რეგიონში ჩამოსული სტუმარი (ტურისტი თუ სხვა) დიდ სიამოვნებას მიიღებს ამ რეგიონის არამარტო არქეოლოგიური და არქიტექტურული ძეგლების, მუზეუმის ნახვით, არამედ მოიხიბლება ულამაზესი ბუნების ძეგლებითაც. დმანისი გამოირჩევა საუკეთესო მიკროკლიმატით და სასმელი წყლით. ამასთან ერთად, სტუმრებს მოემსახურება მრავალფეროვანი მხატვრული, შემოქმედებითი კოლექტივები და სხვ.

